MODERNİN İÇİNDEKİ POSTMODERN İKİ ÖNCÜ: FÜTÜRİZM VE DADA

Zekiye Aslıhan Öztürk¹

Öz

Modernizm içerisinde kabul ettiğimiz sanat akımları, biçim ve içerik yönünden benzer temellere oturtulmuş, bilimsel gelişmeler ve felsefedeki yeni düşünceleri takip etmiş ve yakın toplumsal koşulların yansımalarıyla şekillenerek eserlerini ortaya koymuş olma özelliklerine sahiptir. Bu akımları Modern öncesinden ayıran birçok özelliğin içinde belki de en önemlileri; bilimsel gelişmeler ve bunların ışığında yükselen Aydınlanma felsefesidir. Modern sürecin devrimsel nitelikli akımlarının birbirini aşan öncü periyodları içinde kimi akımların etki alanları ve süreleri zamanlarında tahmin edilenden çok daha fazla olmuş, sadece kendilerinden hemen sonra gelen akımları değil, on yıllar sonra gelecek olan Postmodern süreci de doğrudan etkileyecek bir iz bırakmışlardır. Sözü ettiğimiz akımlar Gelecekçilik (Fütürizm) ve Dada'dır.

Savaşlarla şekillenen 20.yüzyılın ilk yarısında kendine çıkış yolu bulan birçok akım gibi Fütürizm ve Dada da farklı şekillerde kendilerini ifade etme yolunu seçtiler. Fütürizm savaşı, toplumu dönüştürmeye yönelik faydalı bir araç olarak kullanabileceğini iddia ederken, Dada akımının temel düşüncesi, savaş karşısında insan aklının acizliğidir. Aynı kavram üzerinden yola çıkan bu akımlar, farklı yollarla özgün çalışmalar ortaya koymuşlardır. Bilimsel gelişmeleri rehber edinen, biçimsel anlamda tipik bir Modern sanat akımı olan Fütürizm, içindeki isyan duygusunu yoğun olarak ortaya koyduğu felsefi, edebi, sosyal ve sanatsal manifestolarıyla yeni bir toplum yaratmanın peşindeydi. Dada akımı da sanatın kendisini birçok yönden protesto ederek güçlü bir isyan duygusunun fitilini ateşlemişti. Bu çalışmada Fütürizm ve Dada akımlarının özellikle 1960 sonrası süreçteki Postmodern akımları nasıl etkilediği araştırılmıştır. İlk bölümde Fütürizm ve Dada akımları genel özellikleri ile tanıtılmış, daha sonra Kavramsal sanat, Happening, Vücut sanatı, Performans, Fluxus ve Pop Sanatı gibi Postmodern sürecin önemli akımları üzerindeki etkileri karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Manifesto, Dinamizm, İsyan, Hazır Nesne, İroni, Sokak Aktiviteleri.

TWO POSTMODERN PIONEERS IN MODERN: FUTURISM AND DADA

Abstract

Art Movements, which we consider within the spectrum of Modernism, have specialties based on the similar basis with regards to form and content, have followed scientific developments and new philosophical thoughts and have paved the way for the production of works by taking form with reflections of recent social conditions. Among many characteristics which separate these movements from Early Modern Period, maybe the most important ones are scientific developments and Enlightenment Philosophy that have been risen in the light of these. Among the pioneer periods of Modern era which surpassed one another, some movements had far greater duration and sphere of influence more than expectations, left a trace to affect directly the duration of Postmodern that would come after decades. Giving preference to express themselves in different forms just like many other movements which gained popularity in the first half of 20th century, such movements as Futurism and Dada have taken form with the world wars. While Futurism regarded war as a useful tool that could be used to transform the society, the fundamental idea of Dada Movement was the inability of human mind in the presence of war. These movements, which departed from same concept, produced original artworks by different paths. By taking scientific developments as a guide, Futurism is a formalistic Modern Art movement that aims to create a new society with philosophic, literary, social and artistic manifests exhibited within its revolting motivation. Dada movement lit the fuse of a strong rebellion sensation by protesting art itself in many ways. In this study, it is analysed how Futurism and Dada movements affected especially Postmodern movements after 1960. In the first part, Futurism and Dada movements are introduced with general characteristics, after this, their influences on the important movements such as conceptual art, happening, body art, performance, fluxus and pop art within the scope of Postmodern period are compared.

Keywords: Manifesto, Dynamism, Rebellion, Ready-Made, Irony, Street Events.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Resim, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, aslihankusoglu@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6837-4995>.

Giriş

Yirminci yüzyıl Dünya savaşlarıyla şekillenen, toplumsal ve siyasi çalkantıların sanatın beslendiği ana kaynak haline geldiği, sanatın toplum yararına işlemeye başladığı bir yüzyıl olması bakımından önemlidir. Bir yüzyıl önceden devralınan Aydınlanma çağı felsefesi, yeni keşifler, teknolojik icatlar ve bunun insan hayatına getirdiği yenilikler eşliğinde refah duygusu ile sanatta da bilimsel arayışların devreye girmesi ile yüzyıl başına doğru biçimsel değişimlere yönelik birçok fikir ortaya atılmaya başlanmıştır. Öncelikle toplumun bütün kesimlerine eşit sosyal haklar, özgürlük, doğa, bilim, insani mutluluk, deney ve gözlem, sanat, bilim ve felsefede daha yetkin, daha yüksek bir aşamaya doğru gidiş, Aydınlanma Çağı felsefesinin kavramlarını ve öngörülerini oluşturmaktaydı (Yücel 148-149). Çağın düşünürleri aracılığıyla özellikle İngiltere ve Fransa’da hızlı şekilde yayılan Aydınlanma felsefesi, zaman içerisinde birbiri ardına gelen devrimleri tetiklemiş, monarşinin geleneksel yapısını kırarak özgürlükçü düşüncenin egemenliğine zemin hazırlamıştır. Önü açılan bilimsel etkinliklerle bu çağın ekonomik ve bilimsel ayağı olan Sanayi Devrimi de gerçekleşmiş, dünya çapında üretim geri dönülmez şekilde biçim değiştirmiştir. Bu da insan ve toplum hayatının kökten değişimine sebep olacaktır. Aydınlanma çağı felsefesi, ard arda gelen devrimler ve Sanayi Devrimi’nin etkilerini içinde oldukları dönemin sanatlarında takip etmek doğaldır ki çok kolaydır fakat bu etkiler toplum yaşamında yerleşik hale geldiğinde Modernizm sürecini oluşturan ana elementler haline gelmişlerdir. Bunun yanı sıra toplumların; savaş öncesi, sırası ve sonrasında yaşadığı buhranlar, gerilimler ve yıkımlar da sanatın biçimsel ve anlamsal yapısının yön bularak yeni bir çağa doğru gitmesini sağlamıştır. Modernizm, devrim niteliğindeki biçimsel özgürleşmesi ile İzlenimcilik akımı ile başlar. Klasik zıttı olarak biçimleri ışık ve renk içinde eriterek resme coşku katan İzlenimcileri takip eden Ard-izlenimciler ile sanat eseri biçimsel açıdan kimlik özelliklerine, adeta sanatçının parmak izlerine sahip olmaya başlar. Biçimlerin bozulmasını, ışığa veya algıya göre değişmesini ortaya koyan bu ilk akımları takip eden ve katkıda bulunan başka akımların varlığına rağmen yirminci yüzyılda biçim ve anlamda devrim yaratacak, Modern süreç içinde yer almasına rağmen daha sonrasında, Postmodern süreci de etkileyecek iki önemli akım bulunmaktadır. Fütürizm (Gelecekçilik) ve Dada akımları gerek anlam gerekse biçimsel alanda getirdikleri yenilikler ve toplumsal olaylara getirdikleri farklı yaklaşımlar ile 1960 sonrasında dünyadaki Postmodern bakış açısına sahip birçok sanat akımını farklı yönlerden etkilemişlerdir.

1. Gelecekçilik (Fütürizm) Akımının Genel Özellikleri

Gerçek anlamda bilim ve mantığı temel alarak yolunu belirleyen, Modern akımların belki de bu dönemin özelliklerini en iyi yansıtan akımlarından biri olma sıfatını elinde bulundurabilecek olan Gelecekçilik (Fütürizm), özellikle teknik manifestolarında bilimden etkili şekilde yararlanmıştır. Fütüristleri cezbeden Fransız Düşünürü Henri Bergson’un çokluk kuramı, gelecekçi sanatçıların manifestolarında kendini sıkça gösterir. Zaman ve mekân üzerine birçok düşünce ve sonucu içeren Çokluk Kuramında renk ve hareket üzerine araştırmalar yapan ve sonuçlara varan Bergson, biçime değil harekete odaklanmak durumunda süregelen ve sonsuz bir hareket elde edilebileceğine dikkat çeker. Burada biçimden ziyade ön planda olan kavram harektir (“Bergson”).

Özellikle Umberto Boccioni’nin teknik manifestosunda, figürlerin bir görünüp bir kaybolması, retina üzerinde titreşimler olarak algılanması düşüncesi, bu etkilenmenin sonucudur (Antmen 73).

Gelecekçilik, İtalyan edebiyatçı Filippo Tommaso Marinetti’nin sanatta devrim isteyen çağrılarını ile başlamış ve yönlendirilmiştir. Akıma ait ilk manifestoyu yazan ve Fransız gazetesi Le Figaro’da ikinci kez yayınlandığında büyük ses getiren *Fondazione e Manifesto del Futurismo* (Fütürizmin Yapısı ve Manifestosu)’da ifade ettiği gibi Marinetti için geçmiş dönemlerin sanatları ölü, müzeler ise mezarlıktan farksızdı. Çözüm ise bunlara tamamen şiddetle yaklaşp yok ederken ilk defa kendi adını koyan akım olan gelecekçi sanatı oluşturmaktı (Marinetti). Marinetti’nin önderliğinde Gelecekçi akımın üyelerindeki bu anarşist yaklaşımın, Friedrich Nietzsche ile dönemlerinin kesişmesiyle doğrudan bir bağlantısı olduğu belirgindir. Geçmişten o zamana kadar gelmiş hemen her şeyden şüphe duyma ve sorgulama, ahlakçılıktan ve sıradanlıktan uzaklaşma gibi Marinetti’nin erken dönem düşüncelerinde Nietzsche etkisi olduğu görülmektedir. Avrupa’nın genelinde olduğu gibi İtalya’da da Friedrich Nietzsche’nin, normların dışında, özellikle Übermensch gibi düşünceleriyle, adeta geleceğin bir temsilcisi olduğu düşünülmekteydi (Berghaus 24). Ayrıca düşünürün, 19. Yüzyıl

toplumunun içinde bulunduğu genel tarihselleşme eğilimine şiddetle karşı çıkması, tarihin insanlığa verecek bir şeyi olup olmadığı gibi birçok sorgulayıcı fikri de Marinetti'nin geçmişi yok ederek yeni bir düzen oluşturmaya yönelik radikal düşüncelerine zemin hazırlamıştı (Wierstra 120).

Marinetti'nin İtalya'yı geçmişin "kangrenli" hücrelerinden kurtarmak adına girdiği düşünsel ve sanatsal mücadele, ateşli manifestosuyla genç İtalyan sanatçıları etrafına çağırıyordu (Antmen 72). Bu sorgulayıcı ve isyan eden bakış açısı; Postmodern akımların, Modern dönemin benimsenmiş ve değişmez değerlerini sorgulamasıyla paralellik göstermektedir.

Akımın önde gelen yazarı ve teorisyeni Marinetti'nin bu manifestoları, dönemin görsel sanatçıları da Marinetti'nin vurguladığı kavramları öne çıkaran figüratif bir plastik sanat oluşturmak üzere bir araya getirmiştir. Özellikle Umberto Boccioni akımın sanat liderliğini üstlenmiş ve Giacomo Balla, Carlo Carra, Gino Severini ve Luigi Russolo ile birlikte akımın çizgisini belirleyen cesur birçok manifesto yazmıştır.

Bu manifestolardan bazıları: *La Pittura Futurista Manifesto Tecnico* (Fütürist Resim Teknik Manifesto), *Manifesto dei Pittori Futuristi* (Fütürist Ressamlar Manifestosu), *Manifesto Tecnico della Scultura Futurista* (Fütürist Heykelin Teknik Manifestosu)dur. Bu manifestolarda Fütürist resim ve heykelin sahip olması gereken genel çerçeve, grubun tespit, ifade ve deklare ettikleri, mücadele edip değiştirmeye çalıştıkları kavramlar yer almaktaydı. Bu manifesto yapılanması sadece sanat alanında değil edebiyat, müzik, felsefe gibi başka disiplinler ya da sosyal yaşamın düzenlenmesi gibi konularda kaleme aldıkları başka manifestolarda da kendini gösterir. Gelecekçilik (Fütürizm) akımı için manifestoların akımı demek kesinlikle doğru olacaktır.

Manifesto dei Pittori Futuristi'nin sonuç bölümünde açıklanan; bilimsel gelişmeler ışığında değişen toplumsal yaşamın yüceltilmesi, eski dönemleri, eski zevkleri, eski kültürü ve akademizmi yok etmek, sanat eleştirmenlerini yararsız hatta zararlı görmek, taklitin her türüsünden kesinlikle uzak durmak, gerekirse şiddete başvurarak özgünlüğü geliştirmek gibi ifadeler, grubun geçmiş dönem sanatlarına ne kadar radikal şekilde sırtını döndüğünü ve özgünlük arayışına girdiğini göz önüne sermektedir (Balla, Boccioni, Carra, Russolo, Severini).

Fütüristlerin modernlikten anladıkları güç, dinamizm ve enerjidi. Bunu yaşamın temel elementi olarak görüyorlardı. Bu yeni yüzyılın hayatını değiştiren elektrikli aydınlatma, otomobil, uçak gibi büyük teknolojik yenilikler, sanatçılar tarafından yeni ifade biçimlerinin oluşmasına yardımcı oldular. Teknolojinin getirisi olan ve bu düşüncelere hizmet edecek her şey, sanatçıların yapıtlarında yer almıştır (Ek 1-7). Fütürist düşünceye göre evren boyunca var olan enerji akışı vardır, Fütürist sanatçılar resim ve heykelde bunu güçlü çizgiler kullanarak hareket ettikleri belirgin olan biçimleri oluşturarak ortaya çıkarmaktadır (Prette 318-319).

Teknolojik gelişmelerin adım adım takip edilmesi ile tam anlamıyla Modern akımlara örnek teşkil eden Fütürizm akımının eskiyi yok etmeye yönelik isyankâr güdüsü onu Postmodern hareketlerin ilham kaynaklarından biri haline getirmiştir.

2. Dada Akımının Genel Özellikleri

1916 yılında I. Dünya Savaşı'nın çatışmalarından uzak ilkesi İsviçre'nin Zürih şehrinde şair ve düşünür Hugo Ball'ın kendisi gibi savaş karşıtı olan sanatçı ve düşünürleri bir araya toplamak amacıyla yola çıkarak kurduğu Cabaret Voltaire'de Dada akımının öyküsü başlar. Kendisi de göçmen olan Ball'ın, Cabaret Voltaire'i oluşturma amacı sanat sohbetlerinin yapılacağı, müzik ve şiirden konuşulacak, muhalif görüşlerin paylaşılabileceği, sergi açılmaya uygun bir eğlence ortamının oluşmasıydı. Çok kısa zamanda istediği kalabalık bir araya gelerek önce düşünsel anlamda sonra da bir sanatsal akım olarak Dada'yı ortaya çıkardılar.

Ball'ın bu toplantılarına katılanlar arasında akımın kurucuları diyebileceğimiz en önemlileri; yine kendisi gibi göçmen olan Rumen şair Tristan Tzara, Rumen ressam Marcel Janco, Fransız asıllı Alman ressam ve heykeltıraş Hans Arp gibi isimlerdi. Tristan Tzara kısa süre sonra akımın ismini bularak akımın genel çerçevesini çizen manifestoyu kaleme alacak ve hatta manifestoda bile akımın ismi ile vakit kaybedilmemesi gerektiğine vurgu yapacaktı. Bu manifesto, adeta mantığın tamamen reddedilmesidir. Tzara bu uzun manifestoda nesneler, duygular, hiyerarşiler, ilişkiler, inançlar, klasik ahlak töresi, bellek, savaş gibi kavramlara bir sorgulama getirmekte, delilik gibi bazı kavramlara da

saygı göstermiştir. “Özgürlük: Dada Dada Dada, gerilimli renklerin kükreyişi, zıtlıkların ve tüm çelişkilerin, grotesklerin, tutarsızların dantel gibi örülmesidir. Yaşamdır” (Antmen 130).

Savaşın getirdiği yıkımla beraber savaşı yaratan insan aklının yetersizliğine eserlerinde ve etkinliklerinde sıkça göndermeler yapan Dada sanatçıları kurulu düzeni sorgulama gibi düşüncelere de yapıtlarında çokça yer vermiştir (Ek 10-14). İnsan aklı savaş çıkaracak denli yetersiz olduğuna göre mantık ve aklın dışında olmayı seçmiş olduklarını zaten beyan etmişlerdir. Eserlerinde de kurgulama, düzenleme gibi düşünceleri hiçe sayarak rastlantısallık ve doğaçlamaya yönelmeye başlamışlardır. Mantiği yok etme, izleyiciyi şok ederek onu sorgulamaya itme temel düşünceleridir.

Yaşanan kısımlar sonucu gerçeklikle bağlarını kaybeden sanatçı topluluğu geleceğe de umutlu yaklaşmamaktadır. Kendilerini yoğun bir yersizlik, yabancılaşma, mülksüzleşme gibi duygular içinde bulmuşlardır (Sheppard 230).

Kavramı öne alarak estetik değerleri hiçe sayan Dada sanatçılarından Francis Picabia’nın *Nature Morte: Cezanne’in Portresi / Renoir’in Portresi / Rembrandt’in Portresi* (Ek 15) yapıtında geçmiş dönemlerin sanatına yönelik aşağılama açıkça göze çarpar. Çalışmanın odağında bulunan bir oyuncak maymun, doğal olmayan bir duruş içerisinde. Etrafını çevreleyen yazılarda Cezanne’in, Renoir’in, Rembrandt’in portresi olduğunun belirtildiği bu oyuncak maymun ile aşağılanmakta olan geçmiş dönem sanatlarının biçim taklidi sistematığıdır. Dada’nın en isyankar üyelerinden Picabia, bu çalışmada insan davranışlarını taklit eden bir maymun gibi söz konusu sanatçıların da sadece taklit davranışı içinde olduklarını, sanatın özüne ulaşamadıklarını sarsıcı bir anlatımla ifade etmektedir (Kuspit). Yine insansı görüntüleriyle makine formlarını betimlediği *Dünyanın Çok Ender Bir Resmi* (Ek 16) yapıtında da yine sanatçının mizahi ve kavramı öne çıkaran yaklaşımının bir örneğidir. Hem alışlagelmiş biçimlerden tamamen sıyrılarak mekanik formlara yönelmesi hem de onlara insansı özellikler ve hareketler vermeye çalışması ile Picabia, dada ruhuna uygun bir çalışma ortaya koymuştur (Francis Picabia, Very Rare Picture On The Earth).

Teknik olarak hemen hemen her sanatçının bu akıma yeni bir şeyler kattığı söylenebilir. Yine de bu dönem içinde en çok kolajın öne çıktığını görmekteyiz (Ek 12-14). Akımın üretken sanatçılarından Duchamp ve Man ray’in ready-made (hazır nesne)leri de bu akımı öncü yapmaktadır (Ek 17-21). Bu hazır nesneler, kübizm ile tuvalin içine giren üç boyut hissi amaçlayan kolajlardan ayırdır, bunun ötesine geçip nesneyi çerçeveden tamamen çıkararak özgür bırakır. Teknik yenilikçiliğin yanı sıra Dada’nın sanatın geleneksel değerleriyle alay eden yapısı Duchamp’ın hazır nesnelerinde, özellikle erkek zihnine oldukça tanıdık gelen bir nesneyi dönüştürerek kullandığı Çeşme’sinde oldukça belirgindir (Ek 17). Bu nesnenin kullanılması ile nesnelerin işlevleri, batı kültüründeki değerli - değersiz algılarının sorgulanması sarsıcı bir etki yaratmış, derinden bir sorgulamanın önü açılmıştır (Yücel 161).

Üslup olarak bilinçli olarak birbirlerine benzememeye çalışmışlardır. Dada akımının sanatçıların arasında bir üslup ya da teknik birliğinden çok duygusal bir birlik, fikirde belli bir çerçeveye içerisinde olma durumu vardır.

Dada akımını benimsemiş çoğu sanatçının daha sonraki dönemlerde farklı akımlara yönelmiş olması da bu özgünlük arayışında gizlidir. Bu sanatçılar için Dada, bir okul görevi görmüş, onları düşünsel ve sanatsal açıdan yetiştirip gerçek birer sanatçıya dönüştürmüştür. Akım misyonunu tamamladığında birçok sanatçısı başka sanat akımlarında farklı tarzlarda eserler vermeye devam etmişlerdir.

Marcel Duchamp, bir pisuvarı R.Mutt imzasıyla Bağımsız Sanatçılar Derneği’nin düzenlediği sergiye gönderdiğinde reddedilişinin gerekçesi, sadece sanat eserlerini sergiye kabul edilecek olmasıydı. “Çeşme”, açıklanan görüşe göre bir sanat eseri değil tesisat parçasıydı (Danto 39). Bu kadar sarsıcı bir fikrin daha sonra Dada’nın simgesi olup birçok sanat akımında da devam etmesi, neyin sanat eseri olup olmadığını düşünmeye itmiştir. Duchamp daha sonra, “Bütün eserlerim arasında aklıma gelen en önemli fikrin hazır-nesne kavramı olduğunu sanıyorum”, diyerek bunu ifade etmiştir (Danto 38).

Dada ve Fütürizm birbirine genel özellikler açısından ilk bakışta çok benzese de iki akıma da hakim olan eleştirmenlerce temel birkaç açıdan farklılıklar bulunduğu belirtilmektedir. Yine de Dada'nın Fütürizm'den çok şey öğrendiği konusunda kuvvetli bir görüş birliği vardır.

Fütürizm belli bir dönem, akımın ilk manifestosunu yazan ve onu dünyaya tanıtan Marinetti'nin Faşizm ile olan bağlantısı nedeniyle haksız yere dünya genelinde negatif bir yargıya maruz kalmıştır. Dada'nın vatanı Zürih de bu önyargıdan bağımsız değildi. Savaşın sona ermesiyle İtalya dışında, Fütürizm Moderniteye karşı yükselen şekilde naif, basit ve tehlikeli bir siyasi cevap gibi görünmeye başlamıştı (Sheppard 207). Cabaret Voltaire'de gerçekleşen Dada etkinliklerinde okunan şiirler ve manifestolarda Marinetti'ye ait bölümlere yer verilmesi, Dada sanatçıların Fütürist manifestolardan etkilenerek benzer düşünceler dile getirmesi sıkça görülmüyordu. Özellikle Tristan Tzara, Dada akımı içinde İtalyan Fütüristleri ile en geniş teması sahip Dada üyesiydi. Başlangıçta daha yoğun bir şekilde etki altında olmasına rağmen, zaman içerisinde bu etki azalmıştır.

İki akımın temel farkı ise savaş gibi temel bir toplumsal durumun etrafında buluşmanın dışında tamamen farklı koşullarda ortaya çıkmalarından kaynaklanır. İtalyan Fütürizmi, Milano'da, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde kendini göstermeye başlamıştır. Bu şehirde yakın zamanda kurulmuş olan sanayi kapitalizmi, daha iyi bir geleceğe giden yolu göstermiş, geçmişteki kültürel muhafazakarlıkla şekillenen toplum yapısını aşma araçlarını sunmaktaydı. Fakat özellikle Dışavurumculuk geçmişine sahip olan Dada sanatçılarının düşüncesi sanayi destekli büyümenin gerçekleştiği bir modern yaşamın karanlık taraflarının da olabileceği yönündeydi. Dadacılar, büyük savaşın bütün kıyımlarının endüstriyel kapitalizmi yöneten rekabetçi güçlerin doğrudan ürünü, teknolojik bir savaş olarak üretim sürecinin canavarca bir versiyonu olduğu konusunda fikir birliğindeydiler (Sheppard 229).

Geleceğin olası görkemiyle büyülenen Fütüristler, geçmişin bütün kavramlarına şiddetle karşı çıkarken, Dadacılar geçmiş algılarını büyük ölçüde kaybetmişlerdi ve geleceğe de kuşkuyla yaklaşıyorlardı. (Sheppard 230).

Tristan Tzara'nın kaleme aldığı 1918 tarihli Dada Manifestosu'nda sözü geçtiği üzere Dada, belleğin, arkeolojinin, geleceğin yıkılmasıdır. Dada özgürlüktür. Bir protestodur, yıkıcı bir eylemdir (Antmen 122). Bu kısacık açıklamadan bile Dada'nın geçmiş ve gelecekle olan bağı kopardığını, şiddetli bir isyan duygusuyla bütün tutarlı ve sistemli şeylere karşı olduğunu anlayabilmekteyiz. Fütürizmle benzeşen isyan ve yok etme motivasyonu bu noktada kendini yoğun şekilde göstermektedir.

Fikirde birleşip ayrıldıkları birçok noktayla birlikte biçimsel özellikleri de farklılık göstermekteydi. Öncelikle Dada sanatçıları arasında biçimsel bir üslup birliği söz konusu değildi. Estetik değerlerin arka plana itilmesi ile mesajın, ironinin, fikrin ön plana çıkarılması, her sanatçıda farklı üslupta ve teknikte gerçekleşiyordu. Bu çeşitlilik ve zenginlik, daha önce görülmemiş formların (hazır nesne gibi) sanatın malzemesi olmasına imkan tanıdı.

Fütürizmde ise durum tamamen farklıydı. Biçimsel olarak eskiyi tamamen yok edip kaynağını bilimsel verilerden alan yeni bir figüratif resim yaratmayı amaçlayan Fütüristlerin estetik kaygıları üst düzeydeydi. Dönemin felsefi düşünceleri ve optikteki gelişmelerin ışığında oluşturdukları manifestolarda bu yeni sanatın doğası ve gerekliliği belirtilmişti.

3. Fütürizm ve Dada'nın Kavramsal Sanata Olan Etkileri

Post-Modern akımların en dikkat çekici olanlarından Kavramsal Sanat düşüncesine göre sanat, bir nesneden çok bir kavramdır. Bu düşünceyle yola çıkan sanatçılar ilk kez Sol Lewitt tarafından bir akımın fertleri olarak tanıtıldı. Fakat bu akımın temelleri yani düşüncenin yapıta olan üstünlüğü inancı, özellikle Marcel Duchamp'ın hazır nesneleri ile birkaç akım önceden sinyallerini vermişti (Germaner 47). “Bay Mutt'un çeşmeyi kendi elleriyle yapıp yapmadığının bir önemi yoktu. O bunu seçti. Sıradan bir yaşam nesnesini aldı ve onu yeni bir başlık ve bakış açısı altında yararlı önemi ortadan kalkacak şekilde yerleştirdi – o nesne için yeni bir düşünce yarattı,” diyen Marcel Duchamp'ın kendi ifadesiyle varoluş amacını ortaya koyan hazır nesne olgusu, düşünceyi öne alan yaklaşımı ile Kavramsal sanatın başlangıcı olarak görülmüştür (“Art Term Readymade”).

Yine Dada akımının çok önceden ortaya koyduğu eleştirel bakış açısıyla yaşamını sürekli sorgulayan ve onun üzerine fikirler üreten kavramsal sanatçıların görüşleri çağdaş düşünceyle örtüşmüştür.

Kavramsalcılara göre, sanatı biçimlendiren fikri anlamak, sanat yapıtını anlamakla aynı şeydi. Kavramı vermekte kullandıkları yöntem ne olursa olsun sanatçıların düşündükleri en önemli şey izleyicinin zihninde oluşturdıkları kavramdır. Kavramsal sanatçılar, sanat yapıtının alınıp satılmasını, bir meta olarak görülmesini de eleştirmişlerdir. Bu nedenle bu sanatçıların çoğu yapıtı bir ticaret metaı haline getirilememiştir (Germaner 48).

Kavramsal sanata eser veren sanatçıların çalışmaları; haritalar, filmler, sertifikalar, eskizler, gazete ilanları, telefon ses kayıtları, planlar, numaralar vb şeyler olabilmektedir (Ek 22-25). Bu çalışmaların ortak yönü, seyredilmek üzere oluşturulmuş birer yapıt olmamalarıdır. Sanatçı burada izleyiciyi kavramları ve analizleri çözmeye, keşfetmeye davet eder (Germaner 48). Kavramın ön plana çıkması, Estetik değerlerin geri plana itilmesi, yine Dada'nın radikal şekilde savunarak icra ettiği kavramlar olmuştur. Savaş karşısında aklın acizliği ve sanatın gereksizliği düşüncesiyle başlayan süreç estetiğin önemsenmemesi, bilerek bozulması, ironik ve mesaj içeren çalışmaların bunların yerini alması ile sonuçlanmış, Kavramsal sanatçıları bu biçim – kavram seçiminde yoğun olarak etkilemiştir.

Duchamp'ın hazır nesne kullanımı ile hayatımıza giren günlük kullanım eşyalarının sanat yapıtında bir kavram olarak kendine yer bulmasına güzel bir örnek olarak John Baldessari'nin "Envanter"'i verilebilir (Ek 22). Burada eski bir çift ayakkabı, yaşanmışlık kavramını başka betimlemelere ihtiyaç duymadan verebilen bir imgeye dönüşmüştür.

Bruce Nauman'ın "Çifte Dürtme" adlı çalışmasında koyu renk fon üzerinde parlak neon ışıkların kullanımıyla etkileyici bir görünüm oluşmakta ve çizgisel iki insan imgesinin birbirine yaptıkları dürtme hareketinin tehditkarlığı açıkça izlenebilmektedir (Ek 24). Geleneksel olmayan malzeme kullanımı, konu seçimi ve işlenişi gibi yönlerden Dada etkisi görülmektedir.

4. Fütürizm ve Dada Akımlarının Happening, Vücut Sanatı ve Performans Sanatına Olan Etkileri

Sanatçının seyirciyle doğrudan temasını amaçlayan Happening akımının da ilk belirtileri Fütürizm ve Dada akımlarında görülmüştür (Antmen 221). Özellikle sahnede kısa avangard oyunlar sergilerken bir taraftan akımlarının manifestolarını ilan eden Fütüristler özellikle Happening yapan ilk sanatçılarıdır denilebilir. Bunun sebebi akımın öncüsü Filippo Tommaso Marinetti'nin varyete tiyatrosu hakkındaki manifestosunda, izleyiciyle doğrudan temas içerisinde olma ve arada izleyici katılımını da devreye koyma ilkesiyle yürüyen varyete tiyatrosunu yüceltmesi ve Fütürist sanatçıları bu tiyatro türünü üretmeye davet etmesidir (Antmen 221).

Yine Luigi Russolo'nun kaleminden çıkan *L'Arte dei Rumori: Manifesto Futurista* (Seslerin (Gürültü) Sanatı: Fütürist Manifesto)'da da doğada var olan, belli müzik sistemlerinin, müzik aletlerinin ürünü olmayan, şehir hayatının ya da teknolojik ilerlemenin getirisi olabilen gürültülerin de sanatın içinde olması gerektiği vurgulanmış, Fütürist müzik bu şekilde biçimlendirilmişti (Antmen 221), (Russolo). Fütürizm'in yayıldığı ülkelerden Rusya'da da bir grup sanatçının kendilerini boyayarak ve garip kıyafetler giyerek yaptıkları "Neden Kendimizi Boyuyoruz?" performansı da dönemin öncü bir etkinliğidir (Antmen 221). Bütün bu aktiviteler, Fütürizmin Happening, Vücut Sanatı ve Performans üzerindeki yoğun etkisini açıklayıcı niteliktedir.

Dada akımında ise insanlarda şok duygusu uyandıracak sokak gösterileri sıklıkla yapılan etkinliklerdi (Ek 8,9). George Grosz'un ölüm kılığında Berlin'de sokaklarda dolaşması (Ek 9) da buna bir örnektir (Antmen 221).

Happening sanatının başlangıcı ise 1952'de John Cage, Merce Cunningham ve Robert Rauschenberg'in Black Mountain College'da bir araya gelmesiyle başlamaktadır. John Cage'in o dönemde ilgilendiği Zen düşüncesinin de etkisiyle yaşamdan farklı olmayan ama yaşamın içinde bir eylem olan bir sanat yapmayı amaçlaması üzerine o ve çevresindekiler, tıpkı hayatın kendisi gibi rastlantısal, programsız, doğaçlama eylemler gerçekleştirmeye başlamışlardır. Cage'in, Allan Kaprow, George Brecht, Al Hansen, Dick Higgins, Claes Oldenburg, Jim Dine ve Yoko Ono gibi bazı öğrencileri onun bu düşüncelerini yeniden ele alıp, doğaçlama üzerine kurulu küçük tiyatro oyunlarına

benzeyen fakat birbirinden bağımsız ve gerçeklik duygusunun üst düzeyde olduğu *eylem kolajları* adını verdikleri yeni bir tarzda sanatlarını sergilemişlerdir (Ek 26-30).

Arkadaşlar arasında sınırlı olanaklarla ve herhangi bir mekânda gerçekleştirilebilen bu eylem kolajlarının en büyük önemi Allan Kaprow'un tanımlamasıyla "mekânda taşınamaz ve zamanda yeniden üretilemez" olmalarıydı (Germaner 23).

Happening'in gerçek anlamda doğuşu ise 1959'de Allan Kaprow'un 18 Happenings in Six parts (Altı Bölümde 18 happenings) adlı gösterisinde çalışmasına seyircinin de katılım göstermesini istediğinde olmuştur (Ek 26). Galeriye gelen ziyaretçiler bu programa seyirci-oyuncu olarak katılmışlardır. Daha sonra Kaprow'un Bahçe, Sözcükler gibi çalışmaları ile bu seyirci katılımlı gösteriler devam etmiştir (Ek 27,28).

Happening birçok başka akıma ve alt akıma da yön vermiştir. Özellikle Body Art (Vücut Sanatı)nın belli bir süreçten sonraki eylemleri Happening çerçevesi içinde değerlendirilir. Performans sanatı ve Fluxus da Happening'den yola çıkarak oluşan diğer güçlü akımlardır.

Happening ve daha sonra onun da etkisiyle gelişecek olan Vücut sanatı ve Performans gibi akımlarda Dada sokak aktivitelerinin etkisi yoğun olarak gözlemlenebilir. Fluxus'da ise Dada ruhu yeniden sanata egemen olmuş, daha fazla isyan, daha fazla ironi içeriğiyle düzenlenen aktiviteler Dada sokak tiyatrosunun devamı haline gelmiştir.

Performans Sanatı, sanat yapıtının izleyici tarafından tamamlanması düşüncesi üzerine kurulmuştur. Ayrıca Performans sanatının en yakın kaynağı da Body Art yani Vücut Sanatı olmuş, Vücut Sanatı geliştikçe Performans sanatına dönüşmüştür. Vücut Sanatı'nın bedeni kullanan doğası, bir şekilde izleyiciyi derinden etkilemektedir. Psikolojik olarak tedirgin etme, kimi zaman rahatsız etme durumu söz konusu olmaktadır (Germaner 55). Vücuda zarar verildiği bazı gösterilerde izleyicinin normal yaşantısında görmek istemediği bir gerçeklik duygusuyla yüzyüze bırakılması, sanatçının tam bir adanmışlık durumudur (Ek 31-34). Dada ve Fütürizm ile yoğun şekilde ortaya çıkan isyan duygusu ve özellikle Dada'nın sanatı akıl ve mantığın buyruğundan tamamen çıkarması, izleyiciyi bakması hoşnutsuzluk vermeyen gerçekliklerle de yüzleştirmesi yöneliminin bir devamı olabilecek nitelikte gösteriler Vücut Sanatı ile Dada ve Fütürizm arasındaki ilişkiyi destekler.

Yine Fütürist manifestolar da sayıca çokluğu ve ateşli söylev niteliğiyle performans niteliği taşımıştır. Bu manifestoların içinde militarizmin yüceltilmesi, savaşla toplumun yeniden şekillendirilebileceği gibi sanat dışı yaklaşımlar da izlenmektedir. Manifesto fikrini bu kadar yoğun olarak kullanan Fütüristler toplumu dönüştürmek adına çok da barışçı ve sadece sanat üzerinden hareket eden bir yapıda yollarına devam etmemişlerdir. Bu da Postmodernizmin bireysel ve toplumsal duyarlılığı üst seviyede olan akımları olan Happening, Vücut sanatı, performans ve Fluxus üzerindeki yoğun etkisini açıklamaktadır.

5. Fütürizm ve Dada'nın Fluxus'a Olan Etkileri

Latince "akmak", "akış" anlamına gelen tanımının, ilk defa George Maciunas tarafından kullanıldığı düşünülen Fluxus, yandaşlarının bir akım olmadığı yolundaki düşüncesine rağmen belli bir döneme damgasını vurmuştur.

Bir anlamda sanatın sonunun geldiğini ve sanatın meta olarak bir değerinin olmaması gerektiği düşüncesiyle yola çıkan sanatçılar, Fluxus'un çevresine toplandılar ve Fütürizm ile Dada'dan beri var olagelmış en büyük başkaldırı hareketini başlattılar. Litvanya asıllı Amerikalı sanatçı Maciunas'ın yazdığı Fluxus manifestosunda Fluxus'un amaçları, Sanatı burjuva hastalığından kurtarmak, ölü sanattan arınmak, sanatı entelektüel, profesyonel ve ticari kültür dünyasından temizlemek, sanatta devrimci bir akım başlatmak olarak ifade edilmişti. Manifestonun devamında taklit sanat, yapay sanat, soyut sanat, illüzyonist sanat ve matematiksel sanat olarak başka sanat yönelimlerine de karşı çıktığı görülmektedir (Maciunas).

Fluxus sanatçıları, sanatı uzun zamandır etkisi altında tutan katı bir biçimselliğe karşı çıkarak Dada ile birçok benzer görüşe sahip olan öncü bir düşünce yapısına sahiptiler. Yine gruptaki sanatçılar arasında bir üslup birliği bulunmaması, daha çok ortak bir bilinç, bir ruh çevresinde birleşme durumu görülmesi de Dada ile Fluxus'un benzer özellikleri arasında gösterilmektedir. (Antmen 203).

Fluxus, disiplinlerarası birlikteliğin en belirgin olduğu akımlardandır. Bu görüşte eser veren sanatçılar, ressam ve heykeltıraş olabildiği gibi besteci, müzisyen, tiyatro sanatçısı niteliklerini taşımışlardır. Fluxus'un nefesi diyebileceğimiz seyirci önündeki performanslarda bu bilgi alışverişi yoğun olarak gözlemlenir. Cabaret Voltaire'de Dada ile ortaya çıkan bu tarz seyirci karşısındaki etkinlikler ya da Fütürizmin ateşli şekilde yükselen nutukları, görsel sanatların drama ile buluşarak yeni bir form kazanması açısından önemli ve ilk niteliğindedir. Happening ve Performans sanatlarında da gözlemlediğimiz bu eğilimde Dada ile en benzer özellikler gösteren akım ise barındırdığı yoğun isyan duygusu, sanatı ortadan kaldırma düşüncesi doğrultusunda mantığı devre dışı bırakabilen yapısıyla Fluxus olmuştur.

Fluxus'un temeli olan isyanın her türlü belirtisi, sanatçıların yapıtlarında yer alır. İzleyiciyi şaşırtmak ve adeta sarsmak, akımın fertleri için önemli bir amaç olmuştur (Ek 35-51). Estetik güzelliğin tamamen arka plana itildiği Fluxus, gerçekçiliğin dili olmayı amaçlamıştır.

Fütürist manifestoların en sarsıcı olanlarından biri şüphesiz Seslerin sanatı: Fütürist manifesto (*L'Arte dei Rumori: manifesto Futurista*) idi. Luigi Russolo'nun kaleme aldığı manifestoda, kendi ifadesiyle "bu kadar saf ses çemberini kırmalı ve sonsuz çeşitlilikte gürültü seslerini fethetmek gerekmektedir." Doğadan her türlü sesin müziğin elemanı haline gelmesini savunan görüş, manifestonun temelini oluşturmaktaydı. Russolo özellikle; tramvay, yanmalı motor, araba, insan kalabalığı gibi seslerin birer müzik elemanı olarak değerlendirilebileceği ve keyif vereceği konusuna değinmişti (Russolo).

George Brecht'in *Damlatma Müziği* adlı çalışmasında da müzik enstrümanı olmayan araçların kullanılarak geleneksel ölçülere göre müzik olarak değerlendirilmeyen seslerin ortaya çıkarılması söz konusudur (Ek 44). Brecht bu etkinliğinde belli bir yükseklikten bir sıvıyı yerdeki bir kaba damlalar halinde aktarmakta, bu damlaların aralıkları ve büyüklüklerinin değişimleri ile farklı sesler çıkarmaktadır. Bu da Fütüristlerin Gelecekçi müziğin manifestosunda belirttikleri gibi standart ve geleneksel müzik algısının dışına çıkmak adına yapılan eylemlerden birisi ve Fütürizmin Fluxus akımındaki doğrudan etkisi olarak değerlendirilebilir.

6. Fütürizm ve Dada'nın Pop-Art'a Olan Etkileri

Pop-Art, kaynağını geçici ve çabuk tüketilen pop kültürünün yaşama getirdiği değişikliklerden alıyordu. Seri üretim mallardan, sanat eserlerinden ve hatta toplum idollerinden yola çıkarak bu yeni hayatı gözler önüne sermeyi amaçlamaktaydı. Bu hayat, kolay erişilebilir, değeri kısa sürede kaybolan fakat çok renkli bir dünya idi. Toplumdaki refah seviyesinin yükselmesiyle insan hayatı kolaylaşmış, hazır kullanım, yeni dönemin en çok rağbet gören kavramlarından biri haline gelmekteydi. Bu dönemde ortaya çıkan sanat Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'de eşzamanlı olarak başlamış ve gelişmiştir denebilir. Konusunu zamanın kolay, hazır, çabuk tüketilen hayatlarından, tüketim malzemelerinden, tanılaştırılan popüler kültür imgelerinden alan Pop Sanatı, teknik açısından her bir sanatçı tarafından farklı bir yol izlenerek ortaya konmuştur. Sanatçılar arasında biçimsel birlikten çok düşünce birliği ön plandadır.

İngiliz Pop Art sanatçıları daha çok günlük yaşam temalı resimler yaparken Amerikan Pop-Art sanatçıları genellikle idollere getirdikleri yeni yaklaşımlarla, seri üretim nesnelerle ve Pop kültürünün getirisi olan ucuz ve tüketilmesi kolay her türlü konuyu eserlerine taşımışlardır.

Kolaj tekniğini kullanan Richard Hamilton "Günümüz Evlerini Bu Denli farklı, Bu Denli Cazip Kılan Nedir?" adlı çalışmasında dönemin popüler kültür öğelerini tek bir odada bir araya getiriyor (Ek 52). Gazete ve dergi reklamlarından figürler, çeşitli elektrikli cihaz reklamları, çizgi roman sayfası, odanın tavanında dönemin uzay yarışının adeta bir simgesi olmuş ay, sinema oyuncular ve afişleri gibi popüler kültüre ait birçok elemanın burada bulunması ve başlıktaki sorunun sorulması, günümüz dünyasının her şeyi çabuk tüketen yapısına bir eleştiri niteliğindedir. Yaşanılan çağın yapısına ait eleştiriler Dada eleştiri ve yoğun ironi geleneğinden izler barındırmaktadır. Çalışma birçok yönden Dada sanatçısı Hannah Höch'ün "Güzel Kız" (Ek 13) yapıtıyla karşılaştırılabilir.

Cinselliğiyle ön plana çıkan bir popüler kültür tanrıça imgesi oluşturan Tom Wesselmann'ın "Büyük Amerikan Nü'sü" adlı yapıtı yine yoğun bir ironi ve eleştiri içermektedir (Ek 53). Renkler ve çarpıcı desenli dokularla ön plana çıkarılmış figürle sanatçı, toplumun dikkatini çekmek için yeterli

olan bütün elemanları bu ruhsuz ve ifadesiz bedenine üzerine yerleştiriyor. Yine Dada ve Fütürizmin ironi dolu toplum eleştirisi geleneğinin etkilerini gözlemlemekteyiz.

Sonuçlar ve Öneriler

Modernizmi oluşturan bütün kaynakların adeta içine doğmuş olan iki öncü akımın biçimsel ve içerik yönünden incelendiği çalışmamızda bu iki akım olan Fütürizm (Gelecekçilik) ve Dada'nın birbirleriyle benzeştiği ve ayrıldığı birçok yön olduğu sonucuna varmamız tabi ki şaşırtıcı değildir. Aynı yüzyılda, toplumları derinden sarsan Dünya Savaşı gibi bir olgu karşısında bu iki akımın tutumları hangi açıdan bakılırsa bakılsın kendine özgü ve eşsiz olmuştur. Ayrıca savaş dışında toplum yaşamının değişimi, geçmiş ve gelecek hakkındaki eleştirisi, öngörü ve beklentiler, felsefi ve bilimsel gelişmeleri sanatlarına rehber edinmeleri ya da Postmodernizm sürecinden çok çok önce olmasına rağmen sanatta kavram arayışına girmeleri de bu iki akımı döneminde son derece öncü yapmaktadır ki ikisi de kısa sürede hem ülkelerinde hem de dünya çapında ses getirmiş akımlar haline gelmişlerdir.

Bu iki akımın sanata teknik yönünden de daha önce denenmemiş yenilikler getirdiği açıktır. Fütüristlerin retina üzerindeki titreşimleri ve insan algısını uyarma çalışmaları, hayatın her alanında, sanayide ya da doğadaki her türlü sesi müziğin bir parçası olarak görmeleri ve doğaçlamayı etkinliklerinin içine dahil etmeleri, yine Dada sanatçılarının Cabaret Voltaire'deki izleyiciyi sarsan birçok disiplini birleştiren öncü nitelikte etkinlikleri ve tabi ki Marcel Duchamp'ın hazır-nesne kullanımı, o zamana kadar sanat dünyasında denememiş, yapılmamış, karşılığı alınmamış, deneysel çalışmalarıdır. Modernizm süreci içinde epeyce radikal olarak nitelendirilebileceğimiz bu faaliyet ve yaklaşımlar bizi bu aımların Postmodernizmin ufkunu açan akımlar olarak değerlendirmeye itmektedir.

1960 sonrası süreçte yani Postmodern düşüncenin sanatta egemen olduğu akımların arasında Fütürizm ve Dada'nın etkisi bariz bir şekilde görülmektedir. Herbirinden örnekler ve tarihsel gelişimlerinde de açıkladığımız gibi Kavramsal sanatın kavramı öne alan doğası ve hazır-nesne kullanımı, Happening akımının Fütüristlerin ve Dadacıların birçok sanatsal disiplini bir arada kullandıkları etkinliklerinin adeta bir devamını sergilemeleri, Vücut sanatı uygulayıcılarının izleyiciyi konfor alanından çıkararak tıpkı dada gibi görmek istemedikleri gerçeklerle yüzleştirmesi, Performans sanatçılarının Fütüristler ve Dadacılar gibi birer manifesto sunar gibi eylemlerinin merkezinde bir adanmışlıkla bulunmaları, Fluxus'un isyan ve ironi dolu yapısı ile Pop Sanatının toplum yaşantısını hicveden yapısı ile kolaj tekniğini Dadacılar gibi sıklıkla kullanması, bu akımların Fütürizm ve Dada'dan ne kadar etkilendiğine belirtir.

Araştırma alanı genişletildiğinde dünyada farklı coğrafi bölge ve ülkelerde gelişmiş akımlarda bu akımların etkisinin görülmüş olabileceği tahminler arasındadır ve bu konu hakkında araştırmalar yapılmalıdır. Ayrıca zaman içerisinde gelişecek birçok akım ve faaliyet gösterecek birçok sanatçının çalışmasında bu iki öngörülü ve öncü akımın izlerini görmeye devam edeceğimizden şüphem yoktur.

KAYNAKÇA

Anonim, "Henri Bergson." The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Ed. E. N. Zalta. Stanford: Stanford Üniversitesi, 2007. Web. 27 Mayıs 2020.

Antmen, Ahu. *Sanatçılardan Yazılar ve Açıklamalarla 20.Yüzyıl Batı sanatında Akımlar*. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2018.

"Art Term Readymade." tate.org.uk, 2020.

Balla, Giacomo; Boccioni, Umberto.; Carra, Carlo; Russolo, Luigi; Severini, Gino. *Manifesto dei Pittori Futuristi*, Çev:Z.Aslıhan Kuşoğlu Öztürk. Padua: Padua Üniversitesi Kütüphanesi, 1910.

Balla,Giacomo; Boccioni, Umberto; Carra, Carlo; Russolo ,Luigi; Severini, Gino. *Manifesto Tecnico*, Çev:Z.Aslıhan Kuşoğlu Öztürk. Padua: Padua Üniversitesi Kütüphanesi, 1910.

Berghaus, Günter. *Futurism And Politics: Between Anarchist Rebellion And Fascist Reaction, 1909-1944*. A.B.D.:Berghahn Books, 1996.

- Francis Picabia Very Rare Picture on the Earth*. Guggenheim Collection Online, 2018. Web. 11 kasım 2020.
- Danto, Arthur C. *Sanat Nedir*, Çev: Zeynep Baransel. İstanbul: Sel Yayıncılık. 2015.
- Germaner, Semra. *1960 Sonrasında Sanat Akımlar, Eğilimler, Gruplar, Sanatçılar*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1997.
- Kuspit, Donald. "A Critical History Of 20th Century Art." Artnet Magazine. Web 11 Kasım 2020.
- Maciunas, George. *Fluxus Manifesto*, New York: Moma Collection, 1963.
- Marinetti, Filippo Tommaso. *Fondazione e Manifesto del Futurismo*, Çev:Z.Aslıhan Kuşoğlu Öztürk. Padua: Padua Üniversitesi Kütüphanesi, 1909.
- Prette, Maria Carla. *Capire L'Arte*. Çev: Z.Aslıhan Kuşoğlu Öztürk. Firenze: Giunti, 2012.
- Russolo, Luigi. *L'Arte dei Rumori. Manifesto Futurista*, Padua: Çev:Z.Aslıhan Kuşoğlu Öztürk. Padua Üniversitesi Kütüphanesi, 1913.
- Sheppard, Richard. *Modernism-Dada-Postmodernism*, Çev:Z.Aslıhan Kuşoğlu Öztürk. Evanston, Illinois: Northwestern University Press. 2000.
- Wierstra, Andrys. *The Art Of Destroying History. A Portrait Of Filippo Tomasso Marinetti*, 2015.
- Yücel, Gürhan. *Ars İlkelden Moderne Sanatın Tasarımı*. İstanbul: Profil, 2016.

GÖRSEL KAYNAKÇA

- <https://www.wikiart.org/en/gino-severini/the-pan-pan-at-the-monico-1959>
- <https://www.moma.org/collection/works/79418>
- <https://www.moma.org/collection/works/81179>
- <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/485529>
- <https://www.apollo-magazine.com/harnessing-the-future-the-art-of-umberto-boccioni/>
- [https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:Umberto_Boccioni,_1913,_Dynamism_of_a_Cyclist_\(Dinamismo_di_un_ciclista\),_oil_on_canvas,_70_x_95_cm,_Gianni_Mattioli_Collection,_on_long-term_loan_to_the_Peggy_Guggenheim_Collection,_Venice.jpg](https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:Umberto_Boccioni,_1913,_Dynamism_of_a_Cyclist_(Dinamismo_di_un_ciclista),_oil_on_canvas,_70_x_95_cm,_Gianni_Mattioli_Collection,_on_long-term_loan_to_the_Peggy_Guggenheim_Collection,_Venice.jpg)
- <https://www.independent.co.uk/arts-entertainment/art/great-works/great-works-dynamism-of-a-dog-on-a-leash-1912-giacomo-balla-1781174.html>
- <https://arthistoryproject.com/artists/luigi-russolo/solidity-of-fog/>
- <https://www.nytimes.com/2016/07/10/arts/dada-100-years-later.html>
- <https://sites.google.com/site/krisglomb/art-history-visual-culture/dada>
- https://www.moma.org/learn/moma_learning/max-ernst-the-hat-makes-the-man-1920/
- <https://gilliansblog.wordpress.com/2011/04/25/the-universal-languages-of-maths-and-art/picture-20-2/>
- <https://www.tate.org.uk/art/artworks/hausmann-the-art-critic-t01918>
- <https://www.artsy.net/artwork/hannah-hoch-das-schone-madchen-the-beautiful-girl>
- <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/265672>
- <https://www.tate.org.uk/art/artworks/duchamp-fountain-t07573>
- <https://www.moma.org/collection/works/81631>
- <https://artsearch.nga.gov.au/detail.cfm?irn=44877>
- <https://www.manray.net/the-gift.jsp>
- <https://www.tate.org.uk/art/artworks/man-ray-indestructible-object-t07614>
- <https://www.moma.org/collection/works/122007>
- <https://www.moma.org/collection/works/78997>
- <https://www.mutualart.com/Artwork/Double-Poke-in-the-Eye-II/C5D5B321D48706CE>
- <https://tr.pinterest.com/pin/75857574952275408/>
- <http://www.transpositions.co.uk/burens-columns/>
- https://www.moma.org/collection/works/173009?association=associatedworks&locale=de&page=1&parent_id=173008&sov_referrer=association
- <https://www.wikiart.org/en/allan-kaprow/18-happenings-in-6-parts-1968>
- <https://www.muse-mind.com/post/non-art>

<https://tr.pinterest.com/pin/336433034646438210/>
<https://onedio.com/haber/insani-dusunduren-bu-dogaclama-oyunlar-herkesi-hayrete-dusuruyor-838452>
<http://www.artdejavu.net/dejavu/index.php?level=picture&id=346&tipo=113&i=1>
<https://feldmangallery.com/index.php/artist-home/chris-burden->
<https://turkishartcollectors.wordpress.com/2014/10/06/40-yil-once-40-yil-snra-1974-gina-pane-2014-sukran-moral/>
<https://artmap.com/musac/exhibition/gina-pane-intersections-2016>
<https://www.mutualart.com/Artwork/Action-Psyche--essai-/92ECD21E5C52CB18>
<http://www.yvesklein.com/en/photographies/view/336/yves-klein-s-performance-anthropometries-of-the-blue-period/>
<https://www.forbes.com/sites/jonathonkeats/2015/09/08/find-out-how-yves-klein-leaped-into-the-void-and-got-photographed-at-this-new-moma-exhibit/#3294c2d26889>
<http://www.medienkunstnetz.de/works/rhythm-10-2/>
<http://www.medienkunstnetz.de/works/rhythm-10-2/images/5/>
<https://www.guggenheim.org/artwork/5190>
<https://www.milliyet.com.tr/galeri/sosyal-deneyin-korkunc-sonuclari-58695>
<https://www.sakipsabancimuzesi.org/tr/sayfa/marina-abramovic-institute-mai-marina-abramovicin-mirasiyla-istanbulda#galleri-2>
<https://tr.pinterest.com/pin/311663236699886729/>
<http://www.fluxusvillage.com/what-fluxus>
<https://www.widewalls.ch/what-is-fluxus/>
<http://www.fluxusvillage.com/what-fluxus>
<https://www.moma.org/collection/works/127345>
https://www.moma.org/collection/works/127344?sov_referrer=artist&artist_id=21398&page=1
<http://www.blackmountainstudiesjournal.org/volume8/brief-biographies-for-ray-johnson-and-dick-higgins/>
<https://www.moma.org/collection/works/127313>
<https://www.moma.org/collection/works/127358>
<https://www.moma.org/collection/works/127360>
<https://www.unlimiteddrag.com/post/kuir-sanat>
<https://medium.com/@codenamecatstac/nam-june-paiks-tv-buddhas-e3606957b23f>
<https://medium.com/@codenamecatstac/nam-june-paiks-tv-buddhas-e3606957b23f>
<https://www.artsy.net/artwork/takahiko-iimura-charlotte-moorman-performing-on-nam-june-paiks-tv-cello-wearing-tv-glasses-bonino-gallery-new-york-city>
<https://www.moma.org/collection/works/127635>
https://www.moma.org/collection/works/127633?sov_referrer=artist&artist_id=6520&page=1
https://www.moma.org/collection/works/127637?sov_referrer=artist&artist_id=6520&page=1
<https://www.tate.org.uk/art/artworks/hamilton-just-what-was-it-that-made-yesterdays-homes-so-different-so-appealing-upgrade-p20271>

EKLER

Ek 1: Gino Severini, «Monico'da Pan-Pan'ın Dansı», 1909-11

Ek 2: Gino Severini, «Hareket Halindeki Silahlı Tren», 1915.

Ek 3: Umberto Boccioni, «Boşluktaki Sürekliliğin Eşsiz Formları», 1913

Ek 4: Umberto Boccioni, «Boşluktaki Şişenin Gelişimi», 1913.

Ek 5: Umberto Boccioni, «Esneklik», 1912.

Ek 6: Umberto Boccioni, «Bisikletçinin Dinamizmi», 1913.

Ek 7: Luigi Russolo, “Sisin Katılığı”,1912

Ek 8:Dada aktiviteleri. Cabaret Voltaire’de gerçekleşen etkinliklerde Hugo Ball.

Ek 9: George Grosz, Ölüm kılığında yürüyüşü, Berlin

Ek 10: Max Ernst, “Adam Eden Şapka”, 1920.

Ek 11: Raoul Hausmann, “Mekanik Kafa” (Zamanımızın Ruh),1919.

Ek 12: Raoul Hausmann, “Sanat Eleştirmeni”, 1919-20.

Ek 13: Hannah Höch, "Güzel Kız", 1920.

Ek 14: John Heartfield, "Der Sinn Des Hitlergrusses: Kleiner Mann bittet um grosse Gaben. Motto: Millonen Stehen Hinter Mir!"

Ek 15: Francis Picabia, "Nature Morte: Cezanne'ın Portresi / Renoir'ın Portresi / Rembrandt'ın Portresi", 1920.

Ek 16: Francis Picabia, "Dünyanın Çok Ender Bir Resmi", 1915.

Ek 17: Marcel Duchamp, "Çeşme", 1917.

Ek 18: Marcel Duchamp, "Bisiklet Tekerleği", 1913.

Ek 19: Marcel Duchamp, “Şapkalık”, 1917.

Ek 20: Man Ray, “Hediye”, 1921.

Ek 21: Man Ray, “Dayanıklı Obje”, 1923.

Ek 22: John Baldessari, “Envanter”, 1997.

Ek 23: John Baldessari, “Ve”, 1997.

Ek 24: Bruce Nauman, “Çifte Dürtme”, 1985.

Ek 25: Victor Burgin, "Olympia", 1982.

Ek 26: Allan Kaprow, "18 happenings in 6 parts" (6 bölümde 18 Happening), 1959.

Ek 27: Allan Kaprow, "Bahçe", 1961.

Ek 28: Allan Kaprow, «Sözcükler», 1962.

Ek 29: Robert Whitman, "Amerikan Ay'ı", 1960.

Ek 30: Dick Higgins, "Bin Senfoni", 1968.

Ek 31: Chris Burden, "Ateş Et!", 1971.

Ek 32: Gina Pane, "Duygusal Aksiyon", 1973.

Ek 33: Gina Pane, "Psyche", 1974.

Ek 34: Gina Pane, "Psyche", 1974.

Ek 35: Yves Klein, «Mavi Dönemin Antropometrileri», 1958.

Ek 36: Yves Klein, "Boşluğa Atlayış", 1960.

Ek 37: Yoko Ono, "Parça Kes", 1964.

Ek 38: Marina Abramović, "Ritm 10", 1973.

Ek 39: Marina Abramoviç, "Ritm 5", 1974.

Ek 40: Marina Abramoviç, "Ritm 0", 1974.

Ek 41: Marina Abramoviç ve Ulay, "Durgun Enerji", 1980.

Ek 42: "Fluxus Sokak Tiyatrosu"

Ek 43: "Fluxus Sokak Aktiviteleri", 1964. (Maciunas'ın objektifinden)

Ek 44: George Maciunas, “Piyano Aktiviteleri”, (Emmett Williams, Alison Knowles, Dick Higgins, Philip Corner ve Benjamin Peterson ile), 1962.

Ek 45: Dick Higgins, “Tehlike Müziği”, 1962.

Ek 46: George Brecht, “Damlatma Müziği”, 1963.

Ek 47: Robert Filliou, “Emmett Williams’ın Kafatasını Kullanmanın 13 Yolu”, 1963.

Ek 48: Yoko Ono, “Bağlanmış Orkestra”, 1965.

Ek 49: Nam June Paik, “TV Budası”, 1972.

Ek 50: Charlotte Moorman, Nam June Paik’in Tele-Çellosunu çalarken, 1971.

Ek 51: La Monte Young, “Kompozisyon”, (Nam June Paik ile birlikte), 1962.

Ek 52: Richard Hamilton, “Bugünün Evlerini Bu Denli Farklı, Bu Denli Cazip Kılan Nedir”, 1956.

Ek 53: Tom Wesselmann, “Büyük Amerikan Nü'sü”, 1964.